

Postkonfliktná konsolidácia a rekongiliácia spoločenských systémov – Rwanda a Sierra Leone

KATARÍNA ŠIPULOVÁ

The Post-Conflict Consolidation and Reconciliation of Societal Systems – Rwanda and Sierra Leone

Abstract: The thesis deals with a particular sphere of peacebuilding: transitional justice and the building of a new social conscience. The main aim of this thesis is to focus on the interactions between the international and national levels of reconciliation in the post-conflict societies and to verify the argument that peacebuilding is more effective in those countries where the reconciliation is built on the cooperation of the international community and the original domestic institutions.

Key words: ad hoc tribunals, Commissions of Truth and Reconciliation, reconciliation, refugees, repatriation, Rwanda, Sierra Leone, transitional justice.

Peacebuilding (alebo postkonfliktný management, asistancia) je významnou zložkou tranzície vojnou zničených spoločenských a politických režimov. Predstavuje mimoriadne rozsiahly a komplexný súbor otázok, smerujúci k stabilizácii povojnových režimov po uzatvorení mierových dohôd. Hoci sa často predpokladá, že proces postkonfliktného asistencie končí spolu s organizáciou slobodných volieb, s ustanovením novej vlády a so zavedením základných ekonomických reforiem, skúsenosti z Rwandy, z Libérie, z Juhoafrickej republiky (JAR) alebo zo Sierry Leone naznačujú, že samotná politická a socio-ekonomická dimenzia obnovy povojnových režimov nestačí na skutočné ozdravenie spoločností stigmatizovaných masovými zločinmi a závažnými porušeniami ľudských práv (Adebajo, 2006, s. 2–4). *Peacebuilding* ako taký preto pokrýva omnoho širšie spektrum aktivít a procesov, smerujúcich nielen k politickej, ale aj sociálnej rekonštrukcii, k rehabilitácii a k spoločenskému uzmierneniu. Vybudovanie efektívnych a funkčných inštitútov občianskej spoločnosti je možné len vtedy, ak došlo k rekongiliácii a rehabilitácii rozštiepenej spoločnosti. Stíhanie vojnových zločinov, odstránenie ostrakizmu a ideí kolektívnej viny, tranzitná spravodlivosť vytvárajú funkčný rámec pre existenciu novej vlády, bezpečného prostredia a ekonomickú obnovu.

Vlády občianskymi vojnami zničených štátov však zvyčajne postrádajú dostatok legitimity na prevedenie celého komplexu potrebných reforiem. Interné štruktúry, ktoré pôvodne viedli ku konfliktu, sa nedokážu samostatne transformovať. Prítomnosť medzinárodného spoločenstva sa tak stáva významným mediálnym prvkom, zároveň však predstavuje výrazný zásah do suverenity štátu. Existuje niekoľko legitimizujúcich konceptov poskytujúcich bázu pre iniciáciu peacebuildingových misií – medzi najpoužívanejšie patrí zodpovednosť veľmocí za dianie v bývalých kolóniách, v ktorých dlhé roky zasahovali do po-

litických sporov a konfliktov v súlade s logikou studenej vojny, alebo nedostatočná suverenita a legitimita novozvolených exekutív, ktoré nedokážu naplniť základné funkcie štátu a zabezpečiť občanom bezpečnosť, blahobyt a sociálnu starostlivosť (*Bellamy – Griffin – Williams, 2004, s. 35*). Príklady postkonfliktnej asistencie v štátoch bývalej Juhoslávie, v Rwande, v Sierra Leone, vo Východnom Timore a podobne ukázali, že miera zapojenia medzinárodného spoločenstva sa prípad od prípadu odlišuje – od asistencie s poradnou funkciou až po *de facto* vládu. V tejto súvislosti sa dôležitým bodom stáva stotožnenie sa a akceptovanie prítomnosti cudzích jednotiek domácimi aktérmi, koordinácia programov vedených na národnej, medzinárodnej a lokálnej úrovni a percepcia kultúrnej a historickej skúsenosti, tradície a štruktúry spoločnosti (*Gienanth – Hansen, 2006, s. 1*).

Táto komparatívna štúdia sa zaoberá meraním efektivity rekonciliácie v závislosti na úrovni zapojenia a koordinácie externých medzinárodných inštitútov s domácimi pôvodnými zložkami a štruktúrami v rámci *peacebuildingu* prebiehajúceho v Rwande a v Sierra Leone. Cieľom štúdie je overiť nasledovnú hypotézu: „*Postkonfliktná rekonciliácia bola efektívnejšia v prípade Sierra Leone, kde sa na obnove spoločenského systému podieľali okrem externých autorít aj lokálne národné prvky a nové usporiadanie nebolo výlučne »oktrojované« medzinárodným spoločenstvom.*“ Verifikácia pritom prebieha na analýze interakcií troch úrovní justičných systémov – medzinárodných *ad hoc* tribunálov, komisií pravdy a uzmiernenia a reformovaných národných štruktúr, vysporiadávajúcich sa so stíhaním vojnových zločinov a s rehabilitáciou obetí. Výber Rwandy a Sierra Leone pre komparatívnu štúdiu nebol náhodný. Ide o dve krajiny s porovnateľnou skúsenosťou výskytu masového porušovania ľudských práv a násilností, ktoré vo výraznej miere prispeli k vnútornej schizme spoločnosti, k segregácii časti sociálnych skupín, k stigmatizácii obetí aj páchatelov. Rekonciliácia a formovanie povojnovej spravodlivosti v oboch štátoch prebiehali za účasti veľmocí reprezentujúcich medzinárodné spoločenstvo, rozsah ich zapojenia sa a spolupráce s pôvodnými štruktúrami bol však v jednotlivých partikulárnych oblastiach odlišný, poskytuje nám preto ideálnu matériu pre analyzovanie miery efektivity toho-ktorého konceptu.

Pri skúmaní úspešnosti rekonciličných programov však vyvstáva otázka výberu adekvátnych evaluačných kritérií. Problém hodnotenia činnosti jednotlivých justičných štruktúr sťažuje nejasné definovanie pojmu tranzitná spravodlivosť, rovnako ako nejednotnosť vnímania úrovni, na ktorých rekonciliácia prebieha. V dostupnej literatúre zaoberajúcej sa medzinárodnými *ad hoc* tribunálmi a národnými komisiami je najčastejšie používaný pomer výstupov ich činnosti v podobe počtu obvinených, zadržaných a odsúdených osôb (*k tejto problematike podrobne: Jones, 2003*). Toto kvantitatívne hľadisko však zlyháva vo vysvetlení recepcie výstupov jednotlivých štruktúr spoločnosťou. Medzinárodné tribunály spravdla prejednávajú prípady závažného právneho alebo politického významu, ich úloha sa preto na rozdiel od klasických súdov pohybuje v symbolickej rovine. Táto štúdia vychádza z holistického prístupu k rekonciliácii prebiehajúcej na individuálnej, lokálnej a národnej úrovni a ako meradlo úspechu jednotlivých mechanizmov a inštitútov volí mieru koordinácie a právnej harmonizácie ich činnosti, súlad ľudskoprávných štandardov, presadzovaných medzinárodnými telesami, s ich recepciou v činnosti reformovaných lokálnych súdov a v neposlednom rade legitimitu prisudzovanú justičným orgánom verejnosťou.

VYMEDZENIE KONCEPTU TRANZITNEJ SPRAVODLIVOSTI

Tranzitná spravodlivosť

Tranzitná spravodlivosť je dôležitou súčasťou postkonfliktného managementu. Predstavuje odpoveď na masívne a systematické porušovanie ľudských práv, smeruje k uzmierneniu spoločnosti, k potrestaniu vinníkov, k rehabilitácii obetí, k obnove sociálnych inštitúcií a spoločenskej dôvery. *Encyklopédia genocídy a zločinov proti ľudskosti* definuje tranzitnú spravodlivosť ako komplexný súbor aktivít a pozorovaní, ktoré sledujú, ako sa spoloč-

nosti vyrovnávajú s bremenom minulých porušovaní ľudských práv, so zločinními a s inými formami masívnej spoločenskej traumy, vrátane genocídy a občianskej vojny, s úmyslom vybudovať demokratickejšiu, spravodlivejšiu a mierovú budúcnosť (Bickford, 2004, s. 1045). Jej cieľom je odstrániť tie spoločenské, ekonomické a morálne nerovnosti, ktoré viedli k deformovaniu a deštrukcii pôvodného právneho systému. Snaží sa obnoviť dôveru spoločnosti k reformovaným štátnym orgánom, potrestať vinníkov, ale zároveň zabrániť vytvoreniu démonického obrazu rozdelenia spoločnosti na dobrých a zlých a formovaniu kolektívnej viny.

Etymologický rozbor pojmu naznačuje návязnosť na tranzitnú demokraciu, avšak pri naša prepojenie s konceptom spravodlivosti, pričom hlavnými zdrojmi jej legitimacy sa stáva medzinárodné právo ľudských práv a humanitárne právo.¹

Hoci sa pojem *tranzitná spravodlivosť* po prvýkrát objavil až v roku 1995 v publikácii editovanej Neilom J. Kritzom *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon With Former Regimes* (k tejto problematike podrobne: Kritz /ed./, 1995), jej materiálne základy majú omnoho hlbšie korene, siahajúce do štyridsiatych rokov minulého storočia a výskytu prvých dvoch medzinárodných *ad hoc* súdnych orgánov – Norimberského a Tokijského tribunálu, ktoré sa pokúšali vysporiadať so zločinními proti ľudským právam spáchanými počas druhej svetovej vojny. K spropagovaniu konceptu došlo hlavne v priebehu osemdesiatych a deväťdesiatych rokov prostredníctvom ľudskoprávných hnutí vznikajúcich predovšetkým v Latinskej Amerike a vo Východnej Európe. Medzi prvé programy tranzitnej spravodlivosti patrili aj národné pokusy domácich súdov v Grécku (1975) a v Argentíne (1982), pokúšajúce sa stíhať bývalých členov vojenskej junty.

Tranzitná spravodlivosť sama o sebe nepredstavuje špecifickú formu spravodlivosti, ale spravodlivosť adaptovanú na podmienky postkonfliktného prostredia, v ktorom smeruje k transformácii hodnôt a inštitútov vedúcich k hlbkej spoločenskej schizme (Crocker, 1998, s. 493). Jej cieľom je vytvoriť nové zdravé prostredie a zaviesť také inštitúcie, ktoré zamedzia budúcemu opakovaniu podobných zločinov. Okruh otázok, stratégií a programov, ktorým sa venuje, nie je uzatvorený, obvykle však zahŕňa:

- trestné stíhanie zločinov,
- komisie pravdy a uzmierenia,
- programy reparácií,
- genderovú spravodlivosť,
- reformu bezpečnostného systému,
- memorializáciu udalostí.

Rekonciliácia – vymedzenie a druhy

S pojmom tranzitnej spravodlivosti je nerozlučne prepojený koncept *rekonciliácie* – uzmierenia – ako jeden z jej základných cieľov. K výskumu tranzitnej spravodlivosti neexistuje jednotný prístup ani jednotné vymedzenie programov a okruhov spadajúcich do jej rámca. Táto skutočnosť do značnej miery komplikuje schopnosť hodnotiť rekonciliačné procesy v postkonfliktných krajinách. Obecne sa pohybuje na kontinuu siahajúcom od klasických formálnych mechanizmov trestného stíhania až po tradičné rituálne systémy spravodlivosti, či odhaľovanie pravdy. Platí pritom, že môže prebiehať na niekoľkých úrovniach súbežne – od individuálnej, predstavujúcej zmierenie obetí a vinníkov, cez lokálnu rekonciliáciu koexistujúcich politických strán, etnických a náboženských skupín až po rekonciliáciu v kontexte štátu a národa, širokej spoločnosti (Dwyer, 2003, s. 96). James Gibson tvrdí, že explicitná definícia rekonciliácie nielenže absentuje, ale s najväčšou pravdepodobnosťou sa ani nikdy nevytvorí, pretože skôr než súbor konkrétnych hodnôt predstavuje súbor rôznych postojov (Gibson, 2004, s. 7). Kľúčové koncepty tvoriace jej obsah sú odpuštenie, mierové vzťahy, tolerancia, koexistencia a spravodlivosť. Ich vzájomné prepojenie a vplyv na konečný výsledok rekonciliácie však nie je jasný. Vedie nutne odhaľovanie pravdy o minulých zločinoch k uzmiereniu? Neprispeje k segregácii istých skupín oby-

vateľstva? A naopak, dokáže stíhanie vinníkov priniesť uzmiernenie bez toho, aby vyvolalo pocit krivdy na druhej strane spoločnosti z tzv. spravodlivosti víťazov? Odpovede na tieto otázky sa medzi teoretikmi líšia v závislosti na paradigmatickom prístupe, ktorý volia pri jej skúmaní.

Rekonciliácia je vnímaná v niekoľkých paradigách – náboženskej, politickej, ekonomickej alebo spoločenskej. Tradičný prístup ju spája s náboženským, spirituálnym rozmerom, sústreďí sa na akt odpustenia a očistenia vinníkov prostredníctvom rituálnych obradov. Častokrát je označovaná ako tzv. *nepravá rekonciliácia*, operujúca s udeľovaním hromadných amnestií s cieľom dosiahnuť čo najrýchlejšie hmatateľné výsledky uzmiernenia (k tejto problematike podrobne napríklad: Lederach, 1997). Udeľovanie amnestií je typickou ukážkou vysporiadávania sa so spáchanými zločinmi v záujme rýchleho obnovenia spoločenskej stability. Ide o tzv. „regeneračnú spravodlivosť“, ktorej hlavnou úlohou nie je len potrestanie vinníkov, ale aj ich spätná integrácia do komunity a obnovenie spoločenského vedomia. Toto poňatie úzko súvisí s komunitarizmom africkej spoločnosti – spravodlivosť má slúžiť nielen ako zadostučinenie pre jednotlivcov, ale hlavne pre dobro spoločnosti ako celku. Je však otázne, či môže stáť dobro nad spravodlivosťou, *alebo vice versa*, spravodlivosť nad dobrom. Podľa Mahmooda Mamdaniho je v krajinách, ktoré prekonali genocídy a občianske vojny so širokou participáciou na páchaní zločinov zo strany nielen vojakov, ale aj nekombatantov, udelenie amnestií nevyhnutnou podmienkou spoločenského zmieru – akokoľvek je to proti nášmu právnemu zmysľaniu a chápaniu spravodlivosti. Problematickou otázkou však ostáva odhadnutie miery, pokiaľ má nastúpiť trest a odkiaľ už odpustenie (M. Mamdani: *When does reconciliation turn into a denial of justice /1998/*, in: Heyns – Stefšzyn /eds./, 2006, s. 195). Rwanda a Sierra Leone v tomto ohľade predstavovali pozoruhodné prípady, pretože obe krajiny sa rozhodli vyvodit zodpovednosť za zločiny spáchané počas konfliktu v súlade s medzinárodno-právnymi štandardmi. Dôvody odmietnutia generálnej amnestie vychádzali z maximálnej dezilúzie, nedôvery, bezprávia, straty spolupatričnosti a spoločenského vedomia.

Politická paradigma spája rekonciliáciu s utvorením podmienok koexistencie pre bývalých súperiacich politických strán, prekonanie antagonizmu a utvorenie atmosféry rešpektu až spolupráce (k tejto problematike podrobne: Crocker, 2000, s. 118). Venuje sa primárne procedurálnym podmienkam ustanovovania vlád a právnemu rámcu ich fungovania.

Ďalšia forma sa sústreďí na proces odhaľovania pravdy, hľadanie pravdivej a čo najobjektívnejšej interpretácie udalostí. Podľa Susany Dwyerovej je táto rovina rekonciliácie najproblematičnejšia, pretože nutne vedie k stretu odlišných pohľadov a hodnôt, vytvára napätie medzi spoločenskými skupinami, hrozí kolektivizáciou viny a ostrakizmom (Dwyer, 2003, s. 96). James Gibson dokonca zachádza tak ďaleko, že odhaľovanie pravdy pokladá len za doplnok rekonciliácie prebiehajúcej v inštitucionalizovanej úrovni na základe právného vysporiadania sa so zločinmi (Gibson, 2004, s. 7–8).

V súčasnosti sa začína presadzovať tzv. holistický prístup k vnímaniu rekonciliácie, ktorý prepája všetky zmienené úrovne. Rekonciliácia podľa neho vychádza z konceptu odpustenia prebiehajúceho primárne v interpersonálnom rámci, plynulo prechádzajúceho do spoločenskej a politickej úrovne (Oduro, 2007, s. 16).²

MEDZINÁRODNÉ AD HOC TRIBUNÁLY

Hoci národné vlády a vládne orgány povojnových štátov uznávajú odhalenie pravdy ako esenciálnu prerekvizitu k dosiahnutiu mieru, až medzinárodné spoločenstvo dokázalo najst formálne spojenie medzi spravodlivosťou a (medzinárodnou) bezpečnosťou. Stíhanie zločinov prebiehajúcich počas konfliktov patrí primárne do rúk národných súdov, umožňuje totižto jednak priamu participáciu občanov na ich činnosti, zároveň ale pomáha obnovit legitimitu reformujúcej sa domácej súdnej sústavy – nevyhnutnú pre vytvorenie zdravej a fungujúcej spoločnosti (Šturma, 2002, s. 86). Špecifickosť a závažnosť jednotli-

vých konfliktov prebiehajúcich v deväťdesiatych rokoch minulého storočia si však do slova vyžiadali medzinárodný zásah. Vnútorň rozklad spoločností, extrémna frustrácia obyvateľstva, zlyhanie akýchkoľvek občianskych inštitútov a sprofanovanie politických strán znemožnili efektívnu rekonvalescenciu na národnej úrovni. Genocída prebiehajúca v Rwande v roku 1994 a krvavý konflikt v Sierre Leone v rokoch 1991–2002 boli verejnou mienkou vnímané ako dôsledky fatálnych pochybení OSN. Medzinárodné spoločenstvo, zdiskreditované neschopnosťou včas zasiahnuť, nazeralo preto na vytvorenie dočasných medzinárodných tribunálov, stíhajúcich závažné porušenia ľudských práv, ako na spôsob rehabilitácie vlastnej povesti³ (*Šturma, 2002, s. 48–52*).

Prvý *ad hoc* tribunál, nadväzujúci na historickú skúsenosť Norimbergu a Tokia, vznikol v roku 1993 na území bývalej Juhoslávie. Rok nato nasledovalo vytvorenie ďalšieho medzinárodného trestného tribunálu ako odpovede na genocídu, ktorá prebehla za totálnej nevšímavosti medzinárodných aktérov v Rwande. Prvé dojmy z pôsobenia týchto medzinárodných inštitútov spravodlivosti boli viac ako pozitívne a logicky nasledovali ďalšie a ďalšie žiadosti o vytváranie hybridných telies (*Schabas, 2006, s. 3–4*). Po úvahách o zriadení tribunálov vo Východnom Timore či v Kambodži stála v roku 2000 najbližšie k vzniku ďalšieho podobného orgánu Sierra Leone.

Zriadenie a legitimita tribunálov

Medzinárodný tribunál pre Rwandu

Hoci medzi tribunálmi operujúcimi v Sierre Leone a v Rwande existuje mnoho podobností, ich legitimačná báza a miera spolupráce s domácimi a nadnárodnými zložkami sa značne líši.

Pod vplyvom príkladu bývalej Juhoslávie a náznakov Bezpečnostnej rady OSN k ochote zapojiť sa do formovania tranzitnej spravodlivosti rwandská vláda 28. septembra 1994 formálne požiadala o zriadenie tribunálu Organizácie spojených národov na svojom území (*UN DOC S-1994-1115, 1994*). Preferencia medzinárodnej spravodlivosti zo strany Rwandy bola pochopiteľná: jednak sledovala pozitívny predobraz v Medzinárodnom tribunále pre bývalú Juhosláviu (ICTY), zároveň ale jej snaha vychádzala z nemožnosti uskutočnenia domáceho, vnútorného uzmierenia.⁴ Lyn Graybillová upozorňuje na to, že hoci je pre africké štáty typická reštitutívna postkonfliktná spravodlivosť, založená na náboženskom princípe odpustenia,⁵ Rwanda – napriek tomu, že patrí medzi africké krajiny s najväčším podielom kresťanskej populácie⁶ – rezolútne odmietla možnosť nasledovať príklad Juhoafrickej republiky (*Graybill, 2004, s. 1117*). Väčšina miestnych farností a kňazov bola totižto priamo zapojená do páchania násilností počas genocídy (či už zo strachu, alebo vďaka prisľubom podielu na riadení mocenských štruktúr). V mnohých prípadoch pastori z radov Hutu nabádali k zabíjaniu veriacich Tutsi vo vlastnej oblasti. Náboženské učenie o odpustení, uzmiernení bolo teda v Rwande absolútne zdiskreditované. Keď v roku 1995 navštívil Rwandu Desmond Tutu a apeloval na vládu, aby sa rozhodla pre iný spôsob rekongiliácie, pretože prílišný formalizmus medzinárodných tribunálov v krajine nenastolí spravodlivosť, jeho slová ostali nepovšimnuté. Podľa Mahmooda Mamdaniho, tak ako Južná Afrika zosobňuje presadenie rekongiliácie bez spravodlivosti, Rwanda je symbolom opaku: presadenia spravodlivosti bez uzmierenia (*M. Mamdani: When does reconciliation turn into a denial of justice /1998/, in: Heyns – Stefiszyn /eds./, 2006, s. 211*).

Dôvera nebola vkladaná ani do klasických súdnych štruktúr v rukách novej vlády, pretože kým štátna armáda dokázala zastaviť Hutu militantov, ktorí v genocíde prebiehajúcej voči tutsijskému obyvateľstvu a umierneným Hutu vyvraždili takmer sedminu populácie, väčšina zločincov, nesúcich hlavné bremeno zodpovednosti, opustila krajinu, mnohokrát s miliónmi dolárov zo štátnej kasy (*Bellamy – Griffin – Williams, 2004, s. 138*). Od medzinárodného tribunálu si krajina sľubovala definitívne odstránenie kultúry bezprávia, s ktorou sa sama nedokázala vysporiadať.

V pozitívnom postoji Rwandy však paradoxne došlo k obratu, a to hneď po tom, čo komisia expertov OSN vydala formálne odporúčanie na spôsob ustanovenia tribunálu. Experti totižto navrhovali rozšíriť jurisdikciu už existujúceho Medzinárodného tribunálu pre bývalú Juhosláviu tak, aby zahŕňal aj problematiku rwandského konfliktu (*A/49/508, S/1994/1157, 1994*). Po intervencii USA a Nového Zélandu bol návrh transformovaný na vytvorenie nového *ad hoc* tribunálu, ktorý však bude s ICTY zdieľať spoločného prokurátora a odvolací súd. Rwandská vláda okamžite zareagovala obavami, že spravodlivosti nebude môcť byť účinené zadosť, pokiaľ sa takto výrazne obmedzí kapacita tribunálu (*Schabas, 2006, s. 28*). Výhrady k spoločným štruktúram však neboli ani zďaleka jedinými. V súlade s medzinárodnoprávnymi štandardmi štatút tribunálu obsahoval absolútny zákaz trestu smrti, čo však bolo v rozpore s rwandským vnútroštátnym právom a praktikami (*Statute of the Tribunal, S. I., článok 23*). Rwanda ďalej oponovala temporálnemu obmedzeniu jurisdikcie na rok 1994, požadovala odvolanie sudcov z krajín, ktoré sa údajne aktívne zúčastnili konfliktu a u ktorých sa obávala tendencie zľahčovať zločiny genocídy (*Popoff, 2001, s. 4*). Kulmináciu konfliktu prinieslo rozhodnutie o mieste založenia tribunálu, ktorým mala byť Arusha v susednej Tanzánii. Z pohľadu OSN malo toto rozhodnutie svoje opodstatnenie: medzinárodní experti sa totižto obávali toho, že stíhanie zločincov na území Rwandy by vyvolalo žiadosti po krvavej odplate a zbytočne destabilizovalo situáciu.⁷ Umiestnenie tribunálu však zároveň značne sťažilo kooperáciu a participáciu svedkov a verejnosti na pojednávaniach. Ukázalo sa, že nik nebol schopný, či ochotný garantovať bezpečnosť svedkov pri ich návrate z Tanzánie. Dezilúzia a sklamanie boli v Rwande tak hlboké, že napokon ako jediná krajina – s výnimkou Číny, ktorá sa zdržala – hlasovala 8. novembra 1994 na pôde OSN proti ustanoveniu dočasného tribunálu (*UN Doc. S/RES/955, 1994*). Prijatie rezolúcie 955, ktorá ustanovila Medzinárodný tribunál pre Rwandu (ICTR), odborníci neoznačujú za úspech (*Meyerstein, 2007 a, s. 467–469*). V samotnej krajine bolo napokon vnímané ako diktát medzinárodného spoločenstva, sledujúceho vlastné záujmy a uplatňujúceho *vlastné, cudzie právo*, bez možnosti samotného štátu detailne sledovať, či ovplyvníť procesy a praktiky prebiehajúce na jeho pôde (*IRIN, 2006, s. 33–38*).

Špeciálny súd pre Sierru Leone

Napriek tomu, že Špeciálny súd pre Sierru Leone (SCSL) sa bežne radí medzi zástupcov medzinárodných trestných tribunálov, jeho povaha a spôsob ustanovenia sú od rwandského ICTR značne odlišné. SCSL patrí medzi tzv. *súdy hybridnej povahy*, ktoré sú charakteristické kombinovaným prístupom k vytvoreniu inštitucionálneho aparátu a obsahu aplikovaného práva, ktoré odráža medzinárodné aj domáce štandardy. Generálny tajomník OSN charakterizoval SCSL ako zmluvne založený súd *sui generis* zmiešanej jurisdikcie a kompozície, ktorý súdi paralelne zločiny podľa medzinárodného aj vnútroštátneho práva (*UN Doc. S/2000/915, 2000, ods. 9*). Špeciálny súd teda už zo svojej hybridnej povahy a umiestnenia *in situ* – v predmetnom mieste – vytvára priestor pre lokálnu participáciu a interakciu medzi občanmi a procesom presadzovania spravodlivosti.

Táto odlišná povaha úzko súvisí so spôsobom založenia SCSL. Na rozdiel od ICTR, ktorý vznikol rezolúciou OSN odvolávajúcou sa na siedmu hlavu *Charty OSN*, legitimačná báza Špeciálneho súdu pre Sierru Leone vychádza z medzinárodnej zmluvy. V roku 1999 (7. júla) boli pod „morálnym“ dohľadom viacerých medzinárodných aktérov uzatvorené mierové dohovory z Lomé, ktoré mali ukončiť konflikt medzi vládou Sierry Leone na jednej strane a Jednotnou revolučnou frontou (RUF)⁸ na druhej strane. Dohovor udelil široké amnestie komatantom na oboch stranách. O necelý rok, v máji 2000, však krehká rovnováha padla. Došlo k obnoveniu bojov, počas ktorých sa vláde podarilo zdržať mnoho podporovateľov RUF a výrazne posilniť svoju pozíciu v štáte. Tieto udalosti zvrátili plánovaný priebeh a podobu tranzitnej spravodlivosti. Už 9. augusta 2000 poslal prezident Ahmad Tejan Kabbah list adresovaný predsedovi Bezpečnostnej rady OSN, požadujúc

„iniciovanie procesu, v ktorom by Spojené národy rozhodli o založení Špeciálneho súdu pre Sierry Leone. Cieľom takéhoto súdu by bolo súdiť a priniesť spravodlivosť tým členom Jednotnej revolučnej fronty a ich spojencom, ktorí sú zodpovední za páchanie zločinov proti ľudu Sierry Leone a za zadržiavanie peacekeeperov Spojených národov ako rukojemníkov“ (UN DOC S/2000/786, 2000).

Žiadosťou o silný a dôveryhodný súd, ktorý by priniesol krajine spravodlivosť a zaručil trvajúci mier, sa zvrátilo predošlé rozhodnutie o amnestiách.⁹ Rezolúcia Bezpečnostnej rady OSN 1315 z 14. augusta 2000 autorizovala vytvorenie tribunálu v záujme o pomoc pri formovaní systému spravodlivosti a zodpovednosti za veľmi vážne zločiny, ktorý príspeje k procesu národného uzmierenia a k obnoveniu a udržaniu mieru. Hoci vyjednávanie o definitívnej podobe štatútu trvali takmer rok, nesprievádzalo ich toľko kontroverzií ako v prípade ICTR. Najväčším problémom sa ukázal byť spôsob financovania súdu, ktorý bol neskôr – na rozdiel od ICTR, ktorý je financovaný priamo z rozpočtu OSN – ponechaný na dobrovoľných príspevkoch štátov. Kooperačná báza založenia sa odrazila aj na formálnej stránke súdu – ako jeho sídlo bolo určené hlavné mesto Sierry Leone Freetown, vďaka čomu sa vedenie procesov stalo menej nákladným a umožnil sa lepší prístup svedkov a verejnosti. Vláda získala taktiež právo vymenovať časť sudcov a personálu, z ktorého SCSL pozostával.¹⁰ Do matérie samotného Štatútu SCSL boli zahrnuté dva zákony Sierry Leone – *Zákon o úmyselných trestných činoch* a *Zákon o prevencii krutosti voči deťom* –, ktoré podľa generálneho sekretára a vlády Sierry Leone nenachádzali dostatočnú úpravu v medzinárodnom práve (Dougherty, 2004, s. 313). Takýto spôsob ustanovovania jednak zvýšil kredibilitu a dôveru občanov voči SCSL, zároveň ale prispel k plynulému prenikaniu zásad medzinárodného práva do právnej praxe domácich sudcov a právnikov. Pokiaľ sa SCSL podarí ponúknuť príklad férovej, rovnej, dostačujúcej a dôveryhodnej spravodlivosti, občania môžu požadovať rovnaké podmienky, rovnakú kvalitu aj od národných inštitúcií – polície, verejného vyšetrovateľa a súdov. Tento model môže posilniť presadzovanie kultúry zodpovednosti. Ukáže sa to však len v dlhodobej perspektíve.

Dňa 16. januára 2002 bola dosiahnutá formálna dohoda medzi OSN a vládou Sierry Leone, ktorá ešte v tom roku, po implementovaní právneho rámca pre aktivity súdu v krajine (ktorý zároveň predstavoval záväzok vlády so súdom spolupracovať), vstúpila do platnosti. Špecifickosť a odlišnosť SCSL od predošlých tribunálov vyplývali zo skutočnosti, že SCSL nebol externe uložený pred štát, ale vznikol na báze dohody na vlastnú žiadosť krajiny. Niektorí právni teoretici však tvrdia, že vytvorenie tribunálu s hybridnou povahou bolo pre OSN výhodné hlavne preto, že sa tak zbavila priamej zodpovednosti za jeho činnosť (Knowles, 2006, s. 399).

Jurisdikcia tribunálov

Medzinárodný tribunál pre Rwandu

Z hľadiska porovnania efektivity trestných *ad hoc* tribunálov s odlišnou mierou národnej a medzinárodnej kooperácie je relevantné skúmať predovšetkým tie príslušnosti, ktorých ustanovenie vyvolalo napätie vo vzájomnej spolupráci štátov a súdov. Najmarkantnejšie tu vystupuje personálna jurisdikcia. Na rozdiel od Sierry Leone, ktorá súhlasila s rozšírením pôsobnosti na všetkých páchatelov zločinov bez ohľadu na príslušnosť k tejto strane, Rwanda razantne protestovala proti podobnému opatreniu (Betts, 2005, s. 739). Prehlásenie prokurátorky ICTR Carly del Ponteovej o tom, že mieni stíhať aj členov Rwandskej vlasteneckej fronty (RPF), ktorí spáchali zločiny ako odvetu za následky genocídy (Del Ponte, 2001), výrazne vyostrilo už beztak zlé vzťahy ICTR a vlády. Situácia napokon zašla tak ďaleko, že rwandská vláda prestala spolupracovať s ICTR, svedkom, ktorí sa mali dostaviť na líčenie do Arushe v susednej Tanzánii, odmietla vydať povolenie potrebné na prekročenie hraníc. Vrcholom bolo prijatie rozhodnutia o stíhaní zločinov na

národnej úrovni simultánne s ICTR, čím sa vytvorila dvojkolajná spravodlivosť a výrazne narušila vyváženosť formujúceho sa súdneho systému (*Betts, 2005, s. 740*).

Z povahy štatútov oboch tribunálov však vyplývajú pre ich príslušnosť aj ďalšie skutočnosti. Oba majú – v súlade s konceptom konkurenčnej jurisdikcie – prednosť pred národnými súdmi. Počas prijímania *Štatútu ICTR* sa ukotvilo pravidlo, podľa ktorého majú národné súdy povinnosť obrátiť na s tými prípadmi, ktoré odhaľujú spojitosť so zločinnými spáchanými v Rwande¹¹ (*Statute of the Tribunal, S. I., článok 10*). Treba pripomenúť, že medzinárodné právo ľudských práv neuplatňuje dôsledne právne zásady *ne bis in idem* a *ius de non evocando*.¹² Táto skutočnosť sa odráža aj v prístupe rwandského tribunálu, ktorý má možnosť opätovne zasiahnuť, ak spáchanému zločinu v národnom stíhaní nebola prisúdená zodpovedajúca dôležitosť, prípadne ak prvotný proces postrádal známky nestrannosti, spravodlivosti. V náleze *Kanyabashi* sa sám ICTR vyjadril aj k právu byť stíhaný pred domácim súdom, a to tak, že sa garantuje, že pred ICTR sa obžalovanému poskytne minimálne rovnako spravodlivý proces, neutrálny vo svojej povahe, nazerajúci na udalosti v širších a objektívnejších súvislostiach (*ICTR-96-15-T, 1997*). Hoci sa na prvý pohľad tieto imperatívne princípy môžu zdať kontroverzné, vytvárajú sekundárne tlak na domáce súdne štruktúry, aby sa zapájali do činnosti tribunálov a transformovali do takej podoby, v akej by mohli pre ICTR predstavovať akceptovateľnú „konkurenciu“. Oba tribunály v neskorších rokoch svojho pôsobenia pristupovali čoraz častejšie k prenášaniam menej závažných prípadov na národné súdy (*Schabas, 2006, s. 128*).

Špeciálny súd pre Sierru Leone

Medzinárodný tribunál pre Rwandu ako medzinárodný orgán podliehajúci priamo OSN, zriadený rezolúciou Bezpečnostnej rady, má právomoc vydávať záväzné nariadenia pre tretie štáty a z pozície medzinárodného tribunálu je zároveň legitímny stíhať najvyšších predstaviteľov štátov aj napriek ich imunitám. O niečo komplikovanejšiu pozíciu mal vďaka povahe svojho štatútu Špeciálny súd pre Sierru Leone. Napriek tomu, že štatút zakladal SCSL legitimitu stíhať len osoby nesúce najväčšiu zodpovednosť za vážne porušenia medzinárodného humanitárneho práva a práva Sierry Leone spáchaného na území štátu od 30. novembra 1996 (*Statute of the Special Court for Sierra Leone, S. I., článok 1*),¹³ v prípade libérijského prezidenta Charlesa Taylora musel dokazovať, že jeho jurisdikcia sa vzťahuje aj na príslušníkov tretích krajín, podobne ako je tomu u klasických medzinárodných súdov. Právni analytici sa v tejto debata napokon odvolali na skutočnosť, že hoci SCSL nie je zriadený priamo rezolúciou, svoj mandát a legitimitu môže odvodzovať priamo od *Charty OSN* vďaka tomu, že s jeho vznikom vyslovila súhlas Bezpečnostná rada. SCSL vo svojom vlastnom náleze z mája 2004 vyslovil, že „založenie Špeciálneho súdu neznamenalo transfer jurisdikcie suverenity od Sierry Leone. Súdna moc vykonávaná Špeciálnym súdom nie je súdnou mocou Sierry Leone, ale samotného SCSL zohľadňujúc pri tom záujmy medzinárodného spoločenstva.“ (*SCSL-04-14-P-102, 2004, s. 4*.) Tento výrok vyplýva z extenzívneho výkladu zmyslu založenia SCSL, ktorý by mal byť *a priori* zameraný na to, aby naplnil medzinárodný mandát ako súčasť mechanizmu medzinárodnej spravodlivosti.

Aj po tomto výklade však naďalej ostáva prítomný problém nemožnosti vyžadovať od ostatných štátov extradíciu vinníkov, čo sa naplno prejavilo v júni 2003 pri pokuse o zatknutie Charlesa Taylora pri príležitosti jeho cesty na mierovú konferenciu v Ghane. Ghana žiadosť SCSL o jeho vydanie odmietla, Taylor následne súhlasil s azylom v Nigérii výmenou za ukončenie občianskej vojny v Libérii (*Human Rights First, 2003*). William Schabas však tvrdí, že v skutočnosti sa rozdiely medzi súdmi pohybujú len v teoretickej rovine. ICTR síce má možnosť vyžadovať od tretích štátov akciu, postráda však donucovací mechanizmus na jej plnenie. V tomto smere je rovnako ako SCSL plne odkázaný na pomoc OSN. Dodnes však Bezpečnostná rada neodpovedala ani na jednu špecifickú žiadosť, len vydala niekoľko všeobecných nezáväzných rezolúcií, aby sa štáty riadili príkaz-

mi ICTR. Slabé postavenie SCSL nevyplýva primárne z neochoty tretích krajín pomôcť a zapojiť sa do jeho operácií, ako skôr z premrštenosti požiadaviek, ktoré na ne SCSL kladie (*Schabas, 2006, s. 649*).

TRANSFORMÁCIA PÔVODNÝCH SÚDNYCH ŠTRUKTÚR A ICH VZŤAH K MEDZINÁRODNÝM TRIBUNÁLOM

Skôr, než sa začnem zaoberať samotným vzťahom dvoch paralelne sa vyvíjajúcich súdnych mechanizmov, je dôležité zdôrazniť, že hoci medzinárodné tribunály predstavujú konkurenciu pre domácu súdnu sústavu, ich cieľom nie je v žiadnom prípade nahradiť, či zatlačiť ju do úzadia. Cieľom súdov – ako koniec-koncov vyplýva z dočasnej (*ad hoc*) povahy – je zastúpiť stíhanie zločinov proti ľudskosti, genocídy a vojnových zločinov tam, kde túto úlohu nemôžu kvôli diskreditácii a nedostatku legitimity plniť domáce súdy (*Dyzenhaus, 2000, s. 481*). Tribunály nemajú kapacitu na to, aby na svoje plecia prebrali funkcie celého súdneho systému: zaoberajú sa len najvážnejšími zločinmi, ktoré majú medzinárodný význam. Ich činnosť v priebehu rekongiliácie slúži ako vodítko pre formujúci sa vnútroštátny systém spravodlivosti, preto je nesmierne dôležité, aby počas ich pôsobenia v štátoch dochádzalo ku koordinácii a k vzájomnej kooperácii.

Obnova tradičného súdnictva v Rwande – súdy *gacaca*

Predošlé kapitoly už naznačili, že miera tejto koordinácie, a vôbec vzájomného rešpektovania sa, je v Rwande a v Sierre Leone odlišná. Zámerom *Štatútu ICTR* bolo pôvodne umožniť plynulý prechod nástrojov medzinárodného práva do praxe národných súdov pri vysporiadávaní sa s rozsiahlymi porušeniami ľudských práv. V dôsledku frustrácie a sklamaní rwandskej vlády, plynúceho z jednotlivých charakteristík a spôsobu činnosti ICTR, došlo postupne k značnému ochladeniu vzájomných vzťahov. V decembri 1996 prijala vláda dva zákony,¹⁴ ktoré spustili paralelné stíhanie zločinov genocídy pred národnými súdmi. Podľa ich ustanovení boli podozriví rozdelení do štyroch skupín podľa závažnosti spáchaných zločinov – lídri a organizátori mali čeliť trestu smrti, zatiaľ čo tí, ktorí sa dopustili menších zločinov, dostali možnosť zredukovania trestu výmenou za úplne priznanie, uznanie viny a ospravedlnenie sa obeti (*Meyerstein, 2007 b, s. 348*).

Činnosť národných súdov bola od počiatku podrobená tvrdej kritike. Obvinení nemali garantované zastúpenie, vyšetrovanie bolo často sprevádzané mučením podozrivých, žiadosti o ochranu svedkov boli popierané.¹⁵ Paradoxne, práve zo strany týchto národných súdov vychádzala kritika voči pôsobeniu ICTR. Najčastejším bodom výčítiek bola „miernosť“ medzinárodnej spravodlivosti: podmienky väzby a tresty pre obžalovaných pred tribunálom boli – hlavne vďaka zákazu trestu smrti – omnoho miernejšie,¹⁶ hoci išlo o osoby s podstatne väčšou zodpovednosťou za organizáciu genocídy (*Meyerstein, 2007 a, s. 467*).

Permanentné stupňovanie negatívnych emócií, ako aj kapacitné problémy národných súdov¹⁷ viedli napokon až k oživeniu systému tribunálov *gacaca*, ktorý fungoval ešte v predkoloniálnej a koloniálnej ére.¹⁸ Podľa tradície pozostával z rady starších, zloženej z hláv (mužov) rodín, ktorí mali vďaka svojmu autoritatívnemu postaveniu právomoc rozhodovať spory v komunite (*The Norwegian Helsinki Committee Report, 2002, s. 14*). Hlavným cieľom *gacaca* bolo obnovenie spoločenského poriadku reintegráciou previnilca späť do spoločnosti. Tradičné *gacaca* sa nesústreďili na trest (hoci primeraný trest bol súčasťou procesu), ale skôr na obnovenie harmónie. Po obnovení činnosti sa však na týchto súdoch začali riešiť oveľa ťažšie zločiny, než pre aké boli pôvodne určené. Zároveň však treba prihliadnúť k špecifickej situácii – žiadny súdny systém, ani národný, ani medzinárodný, nie je schopný vysporiadať sa s desiatitisícami obvinených. Podľa zástancov *gacaca* sa Rwanda nachádzala v pozícii, kedy spravodlivosť v západnom ponímaní musela ustúpiť odpusteniu, uzmiereniu a stabilizácii.

K spusteniu činnosti *gacaca* došlo v novembri 2002. Do tribunálov, fungujúcich na každom administratívno-správnom stupni, bolo vo voľbách s 90 % účasťou zvolených takmer

260 000 sudcov z radov Hutu aj Tutsi (*Meyerstein, 2007 a, s. 487*). Metodická štúdia o percepcii práva *gacaca*, pripravovaná v spolupráci Centra pre komunikačné programy, Rwandskej národnej univerzity a Ministerstva spravodlivosti, odôvodňovala mimoriadne vysokú podporu zo strany verejnosti očakávaniami, že *gacaca* opäť spoja Rwandanov, prinesú jednotu, uzmierenie, odhalenie pravdy a reintegráciu vinníkov do spoločnosti (*Gabisirege – Babalola, 2001, s. 19*). Verejná podpora sa prejavila aj na ochote obyvateľov svedčiť pri procesoch. Súdom *gacaca* sa celkovo podarilo to, v čom ICTR na plnej čiare zlyhal – prepojiť právne usporiadanie s lokálnymi skupinami. Medzi *gacaca* tribunálmi a klasickými súdmi existuje veľmi úzka spolupráca. Dohľad nad nimi zabezpečuje koordináčna komisia v spolupráci s miestnymi aj medzinárodnými nevládnymi organizáciami (NGOs). Napriek tomu existujú odôvodnené obavy, že *gacaca* miernosťou svojich rozsudkov zlyhajú v odstránení nenávisťi a bezprávia medzi Hutu a Tutsi.¹⁹

Ďalším problémom *gacaca* je ich objektivita – keďže prezident Paul Kagame a iní vládni predstavitelia trvali na tom, že to nie je fórum určené na výsluch vojakov RPF, ktorí sa dopustili vojnových zločinov, či zločinov proti ľudskosti, pred *gacaca* sa dostanú len prípady spojené s genocídou (*Global Policy, 2000*). Z pohľadu Hutu obyvateľstva sa takto vytvára značne jednostranná interpretácia skutočností a dogmatické odhaľovanie pravdy.

Reforma národnej sústavy súdov v Sierra Leone

Vďaka hybridnej povahe SCSL sa v Sierra Leone podarilo vytvoriť prepojenejší a kooperatívnejší vzťah s transformujúcou sa národnou sústavou súdov (*Dougherty, 2004, s. 311–315*). Je to hlavne zásluha možnosti miestnych sudcov, právnikov, ale aj verejnosti zúčastniť sa verejných jednaní SCSL, konferencií a tréningov, ktoré organizuje jeho personál.²⁰ Tým, že v procesoch priamo participujú sudcovia a personál Sierra Leone, obžalovaní sa nemôžu odvolať na nespravodlivý proces s výsledkom priamo diktovaným medzinárodným spoločenstvom. Rovnako sa darí nadväzovať otvorenejší a efektívnejší dialóg, keď člena medzinárodnej rady v jeho názore podporí domáci právnik. Veľkým prínosom čo do zrýchlenia činnosti je aj odpadnutie jazykového problému.

Pre krajinu je väčším problémom roztrieštenosť pôvodnej súdnej sústavy ako jej koordinácia so Špeciálnym súdom pre Sierru Leone. Právny systém štátu sa delí na tri časti:

- magistrátne sudy, uplatňujúce britské štatutárne právo, prevádzané v angličtine, zaoberajú sa hlavne problémami trestného a obchodného práva;
- miestne sudy, ktoré aplikujú regionálne sa líšiace nekodifikované obyčajové právo;
- technicky ilegálne, ale rozšírené sudy vedené kmeňovými náčelníkmi, taktiež aplikujúce obyčajové právo (*Gienanth – Hansen, 2006, s. 4–10*).

Výrazným negatívom (podobne ako v Rwande) je teda pretrvávajúca dichotómia medzi novými, modernými a tradičnými právnymi princípmi a kultúrami. Pre obyvateľov vo vidieckych oblastiach je pritom najdôležitejšia práve úprava obyčajového práva, ktoré uplatňujú sudy v bežných, každodenných sporoch. Štandardy týchto súdov sú mimoriadne nízke, postrádajú dostatok kvalifikovaného personálu, pretrvávajú u nich korupcia, diskriminácia žien a detí, neexistuje sústava odvolacích súdov – obžalovaní majú možnosť obrátiť sa len na britské magistrátne sudy, čo pre obyvateľstvo, z ktorého len približne 20 % hovorí anglicky, nie je riešenie. Alexander Betts upozorňuje, že obyčajovým právom je často len to, čo si aktuálne ten-ktorý sudca pamätá (*Betts, 2005, s. 743*).

Obyčajové právo – a to platí pre obidve krajiny – nie je možné eliminovať ani zrušiť. Schodnejšou cestou by mohla byť skôr jeho postupná transformácia a pozitívacia v rámci budovania *rule of law*. Ak by sa vytvorila a formalizovala pevnejšia väzba medzi klasickými súdmi a SCSL, tak by mal veľkú možnosť prispieť k tejto konsolidácii.

KOMISIE PRAVDY A UZMIERENIA

Napriek tomu, že komisie pravdy a uzmierenia (TRCs) nepatria do formálnej súdnej sústavy, majú neodškriepiteľný vplyv na rekonziliáciu spoločnosti a formovanie nového

právneho vedomia, právnej istoty, tým, že pomáhajú obyvateľstvu vysporiadať sa s históriou masívneho a brutálneho porušovania ľudských práv. Komisie pravdy sa postupne stali suplementárnym nástrojom aparátu právnej spravodlivosti, ktorý podporuje autoritu národného alebo medzinárodného stíhania (*Jeong, 2005, s. 177*). Symbolizujú zmenu v spoločnosti, legitimizujú postavenie novej vlády.

Cieľov, ktoré TRCs plnia, je niekoľko. Skôr ako so súdením a stíhaním pracujú s odpustením a zmierom. Zameriavajú sa na vytváranie objektívnej kolektívnej pamäte národa a zdokumentovanie faktov takým spôsobom, aby sa zabránilo ich budúcemu zneužitiu a dezinterpretácii. Zároveň sa však môže stať, že sa vláda pokúsi prostredníctvom komisie zmанипуovať zaznamenanie udalostí a cielene tak zdeformuje verejnú mienku. David Dyzenhaus tvrdí, že tento jav je bežný hlavne v tých štátoch, ktoré musia čeliť medzinárodnému tlaku na zvýšenie svojho kreditu v oblasti ochrany ľudských práv (*Dyzenhaus, 2000, s. 412*).

Komisia pravdy a uzmierenia pre Rwandu

V podobnej súvislosti bola podrobená kritike aj Komisia pravdy a uzmierenia zriadená v Rwande. Kritici ju obviňovali z interpretácie histórie výlučne z hľadiska Tutsi, v súlade so snahami tutsijskej vlády rozdeliť spoločnosť na dobrých a zlých a „uľahčiť“ priebeh spravodlivosti pomenovaním konkrétnej skupiny ako vinníka (*M. Mamdani: When does reconciliation turn into a denial of justice /1998/, in: Heyns – Steffenszyn /eds./, 2006, s. 199*). Mahmood Mamdani tvrdí, že v Rwande existujú dejiny v dvoch podobách – Hutu a Tutsi. Už od koloniálnej éry bola špirála násillia živená psychológiou obeť na oboch stranách. Každá skupina ospravedlňovala vlastné zločiny tým, že je to jediná efektívna záruka proti tomu, aby sa ona sama stala znovu obeťou.²¹ Tento problém je prítomný takmer v každej spoločnosti, v ktorej prebiehala dlhoročná reťaz násillností medzi dvoma etnikami. Rekongiliácia nesmie v tomto reťazení pokračovať, jej cieľom by malo byť práve oslobodenie spoločnosti od nenávisti a obviňovania, od prenášania viny cez generácie – jedným z prostriedkov by podľa Lyny Graybillovej mohol byť okrem individualizácie viny aj objektívny prístup k dokumentovaniu histórie (*Graybill, 2004, s. 1127*).

Medzinárodná komisia na vyšetrovanie porušení ľudských práv spáchaných v Rwande od 1. októbra 1990 predstavovala nový typ TRC. Vznikla ako súčasť *Arushských dohovorov* medzi vládou a opozičnými silami z konca roku 1992. Prezident spoločne s vládou týmto spôsobom odpovedal na žiadosť rwandských nevládných organizácií. Po podpise dohôd päť mimovládnych organizácií nadviazalo kontakt s medzinárodnými NGOs z USA, z Kanady, z Francúzska a z Burkiny Faso, ktoré symbolicky aj finančne novovzniknutú komisiu zastrešili (*Freemantle, 1996, s. 3*). Komisia vznikla v januári 1993 a mala zmapovať obdobie priebehu občianskej vojny. Celkovo pôsobila tri mesiace, z ktorých dva týždne komisári strávili cestovaním po celej krajine, vypočúvaním svedkov, skúmaním vládných dokumentov, ale aj odhaľovaním masových hrobov. Hoci prezident oficiálne činnosť komisie privítal, vláda a ozbrojené sily jej prítomnosťou rozhodne nadšené neboli, len deň po jej odchode spustili novú vlnu vraždenia, počas ktorého prišlo o život mnoho ľudí, ktorí komisii poskytli svedectvo. Správa komisie vyvolala predovšetkým v Európe pôsobivé reakcie (*Freemantle, 1996, s. 5–7*). Konečný efekt činnosti Medzinárodnej komisie na vyšetrovanie porušení ľudských práv pre Rwandu sa však bohužiaľ nedá objektívne posúdiť. Svoju druhú plánovanú návštevu Rwandy v roku 1994 už nemohla uskutočniť kvôli vypuknutiu genocídy. Nebolo teda možné, aby svojimi výsledkami k akejkoľvek rekongiliácii prispela. Jediným reálnym výsledkom sa stalo informovanie verejnosti o dianí v Rwande, ktoré ale, ako sa ukázalo, v konečnom dôsledku nedokázalo medzinárodné spoločenstvo motivovať k flexibilnej reakcii.

Komisia pravdy a uzmierenia pre Sierru Leone

Pôsobenie Komisie pravdy a uzmierenia pre Sierru Leone (SLTRC), podobne ako v Rwande, vychádza z *Lomskej dohody* medzi vládou a militantnou RUF z roku 1999. Tá-

to dohoda ju definovala ako „jednu z mnohých štruktúr národného uzmierenia a konsolidácie mieru“ (*Lomé Peace Agreement, 1999, článok VI/2*). V dôsledku administratívnych prietahov začala komisia reálne fungovať až v roku 2002, záverečnú správu o svojej činnosti vydala na konci roku 2004. Hlavným problémom komisie bolo slabé financovanie, problémy v managemente, netransparentné zamestnávanie, nedostatok odborníkov, ako aj obvinenia z toho, že jej prácu ovplyvňuje vláda. Zároveň však jej veľkou výhodou bolo, že mala mandát na navštívenie akéhokoľvek štátneho zariadenia a získavanie informácií. Na rozdiel od Rwandy boli jej vypočúvania formalizované a mali kvázi-judiciálny charakter.

Vypočúvanie pred komisiou prebiehalo na štyroch úrovniach: *výsluch svedkov* (individuálne svedectvá), *tematické vypočúvanie* (na vytvorenie sociálnej analýzy a vysvetlenie minulosti v relácii k udalostiam), *inštitucionálny výsluch* (skúmal, či existovali občianske inštitúty /napríklad médiá/ alebo štátni aktéri /napríklad armáda/, ktorí zohrali úlohu pri legitimovaní, či ignorovaní zločinov; a ďalej či existovali také sektory spoločnosti /ako napríklad korporácie/, ktoré benefitovali z prítomnosti nespravodlivých a násilných praktík týchto orgánov), *výsluch zameraný na udalosti* (zaoberal sa zisťovaním, ktoré minulé udalosti slúžili ako katalyzátor procesu porušovania ľudských práv v Sierra Leone), (*Meyerstein, 2007 b, s. 297*). Toto štvorstupňové rozdelenie prináša nesporné výhody: pomáha odhaľovať pozadie a širšie súvislosti jednotlivých zločinov, čo komisii uľahčuje hľadať odpoveď na otázku medzi pomerom legitimacy a legality, ale aj zistiť, aké opatrenia je nutné prijať na to, aby sa podobné zločiny už neopakovali. Tematické vypočúvanie zase umožňuje oddelenej komisii zamerať sa na opakujúce sa zločiny istého typu počas konfliktu (ako napríklad ničenie, vypaľovanie domov, obmedzovanie slobody pohybu, ničenie osobného majetku, či diskriminačné zákony).

Napriek tomu, že komisii sa nedarilo ideálne koordinovať svoju činnosť s SCSL, patriala medzi úspešnejšie tribunály svojho druhu (*Dyzenhaus, 2000, s. 488*). Za vážnosť, ktorá bola jej správam prikladaná, vďačí aj mimoriadne širokej medzinárodnej podpore. Pri dokumentovaní a vyšetrovaní komisia výrazne spolupracovala s mnohými regionálnymi aj medzinárodnými nevládnymi organizáciami, ako sú Campaign for Good Governance, National Forum for Human Rights, UNICEF, International Center for Transitional Justice a podobne.

Je zrejme, že táto komisia čerpala zo skúsenosti mnohých iných afrických TRCs. Oproti bežným komisiám mala posilnený mandát, ktorý jej umožňoval vydávať pre vládu závažné odporúčania. Akt ukladal prezidentovi povinnosť ustanoviť špeciálny výbor zložený z národných a medzinárodných členov, ktorí by písali štvrťročné správy o plnení týchto doporučení. Okrem toho, aj samotná vláda bola povinná vydávať štvrťročné správy o krokoch, ktoré urobila k ich naplneniu. Všetky správy sú prístupné verejnosti (*Gienanth – Hansen, 2006, s. 7*). Tieto skutočnosti jednak zakladajú nutnú spoluprácu jednotlivých zložiek spravodlivosti na národnej úrovni, zároveň ale komisiu výrazne posunuli od rituálneho poňatia k väčšej právnej legitimitate a procedurálnosti.

REFLEXIA MEDZINÁRODNÝCH TRIBUNÁLOV, KOMISIÍ PRAVDY A UZMIERENIA A NÁRODNÝCH SÚDOV Z POHLADU SPOLOČNOSTI

Nie je jednoduché nájsť kritériá na posúdenie efektívnosti transformácie právneho systému. Činnosť medzinárodných tribunálov nemôže byť materializovaná a posudzovaná cez počet odsúdených. Ich úloha sa pohybuje predovšetkým v symbolickej rovine – zosobňujú poznanie, že spravodlivosť sa dotýka aj najvyšších predstaviteľov štátov. Ako jediní majú totižto dostatočnú legitimitu na ich stíhanie.²²

Ako vhodný spôsob na posúdenie ich úspešnosti sa však javí odozva verejnosti, miera legitimacy, ktorú im spoločnosť prideliť, do akej sa s právom, ktoré presadzujú, stotožní. Z tohto hľadiska sa ICTR už od počiatku ocitol v nevýhodnej pozícii. Vzdialenosť, fi-

nančná nákladnosť a zdĺhavosť stíhania vyvolávajú u odbornej verejnosti kritiku, u bežného obyvateľstva nevšímavosť. Podľa Lyny Graybillovej nie je vývoj na ICTR v krajine ostro sledovaný (*Graybill, 2004, s. 1122*). Keď bol odsúdený bývalý starosta Taby Jean Paul Akayesu, jeho tvár sa objavila vo všetkých významných médiách v USA a v Európe. V Tabe má však len málo ľudí televíziu, na ktorej by mohli sledovať správy. Negramotnosť obyvateľstva a nízko rozvinuté médiá mali veľký podiel na nízkej informovanosti občanov. V roku 2002 v krajine neexistovala denná tlač, dvojito novín vychádzalo približne dva až trikrát do týždňa, jedny z nich však vydávané v angličtine (*The Norwegian Helsinki Committee Report, 2002, s. 22*), okrem toho bola väčšina výtlačkov distribuovaná vo väčších mestách. Podobne neexistovala ani sieť národných televíznych kanálov, jediným komunikačným médiom sprostredkujúcim priebeh vyšetrovania a procesov teda bolo rádio.²³ Zdá sa, že ICTR je umiestnený príliš ďaleko na to, aby mal reálny dosah nielen na procedurálne stránky spravodlivosti, ale aj na samotnú rekongiliáciu.

Podľa prieskumov nórskeho Helsinského výboru z februára 2002 stoja za odporom spoločnosti k ICTR aj samotné praktiky tribunálu. Výbor ostro kritizoval zloženie personálu, ktorý je veľmi nízko kvalifikovaný, s minimálnym právnym vzdelaním a skúsenosťami a ktorý prostredníctvom tréningov produkuje ďalších „rýchlokvasených“ odborníkov s veľmi obmedzenými právnymi znalosťami (*The Norwegian Helsinki Committee Report, 2002*). Ako ilustračný príklad uvádza prípad ôsmich právnikov zo susedných štátov, ktorý nemali dostatočnú kvalifikáciu na to, aby mohli v Rwande vykonávať svoje povolanie, na ICTR si však neskôr našli dobre platené miesta. Nevzdelanosť však nie je jediným problémom, jednotlivé procesy sprevádzalo aj mnoho škandálov, odhaľujúcich spoluprácu ICTR s osobami podozrivými z účasti na genocíde, ako aj nedostatočná ochrana, necitlivý až pohrdavý prístup k svedkom.²⁴

Ako už bolo spomenuté, všetky tieto faktory sa odrazili na prerušení spolupráce medzi ICTR a Rwandou. Podľa správy prokurátorky Carly del Ponteovej vláda opakovane odmietala plniť odporúčania ICTR a spolupracovať na vyšetrovaní členov RPF (*Global Policy, 2002*). Podľa prieskumov verejnej mienky dôveruje obyvateľstvo omnoho viac vlastným, národným súdom a tribunálom *gacaca* (*IRIN, 2006, s. 1*). Tým však nevládne organizácie vrátane Amnesty International a Human Rights Watch neustále vyčítajú absenciu zásad spravodlivých procesov, nestrannosti a primeranosti trestov (*Amnesty International Report, 2007*). Je pravda, že vzhľadom na počet osôb zapojených do genocídy v roku 1994 nie je možné (v teoretickej ani praktickej rovine) v záujme stability a mieru v krajine stíhať všetkých vinníkov klasickým spôsobom – už dnes dosahuje čakanie obvinených na svoj proces niekoľko rokov. Zároveň však spôsob, akým sa uskutočňuje tranzitná spravodlivosť, ovplyvní budúcu povahu právneho systému, ktorý sa v Rwande pomaličky začína formovať. Len ťažko môžeme predpokladať, že takéto dvojité štandardy uplatňovania spravodlivosti, aké vznikli medzi činnosťou ICTR a domácich inštitúcií, dajú základ zdravej spoločnosti.

Sierra Leone čelí podobným problémom spojeným s negramotnosťou obyvateľstva ako Rwanda. Analfabetizmus dosahuje približne 80 %, materiály podávajúce informácie o SCSL preto často vychádzajú v obrázkovej verzii. Informovanosť o činnosti a vôbec o úlohe súdu ďalej komplikuje existencia Komisie pravdy a uzmierenia, keďže obyvatelia takto musia pochopiť súčinnosť a vzťah dvoch oddelených inštitúcií spravodlivosti (*Dougherty, 2004, s. 323*). Napriek tomu je informovanosť a stotožnenie sa verejnosti s prácou súdnych inštitúcií o poznanie vyššie ako v prípade Rwandy. Do veľkej miery k tomu prispieva poloha SCSL, ktorá umožňuje verejnosti bez väčších problémov zúčastňovať sa priebehu procesov.

Koncom roka 2002 uskutočnila miestna nevládna organizácia²⁵ The Campaign for Good Governance (CGG) prieskum verejnej mienky, v ktorom zisťovala, nakoľko obyvatelia chápu, sledujú a schvaľujú činnosť SCSL a SLTRC. V rámci prieskumu CGG bolo oslovených sto ľudí z každého z dvanástich krajov, pričom 82 % opýtaných tvorili ľudia, ktorí boli nú-

tení v důsledku vojny opustit svoje domovy. Podľa výsledkov prieskumu približne rovnaké percento respondentov zároveň uviedlo, že prioritou pri postkonfliktnej rekonštrukcii by sa mala radšej než na spravodlivosť klásť na obnovenie pracovných príležitostí, rekonštrukciu infraštruktúry a efektivitu zdravotníctva a školstva. Napriek tomuto poznatku však prieskum priniesol aj pozitívne signály pre činnosť SCSL a SLTRC. Jednak sa ukázala pomerne vysoká informovanosť, kde 71, respektíve 73 % opýtaných potvrdilo pravidelné sledovanie diania na pôde inštitúcií prostredníctvom rádia.²⁶ Zároveň sa 61 % vyslovilo, že činnosť oboch inštitúcií považujú za prospešnú pre vlastnú krajinu. Približne 57 % pritom potvrdilo ochotu poskytnúť jednej, či druhej svoje svedectvo (*Campaign for Good Governance, 2002, s. 1–16*).

Veľkú šancu z tohto hľadiska pre Špeciálny súd pre Sierra Leone predstavuje stíhanie Charlesa Taylora, ktorého Libéria po úspešnej extradícii z Nigérie v roku 2006 predala SCSL. Napriek tomu, že pojednávanie bolo na dlhú dobu prerušené a z bezpečnostných dôvodov presunuté do Haagu, možnosť, že libérijský prezident obvinený z nepriamej účasti na páchaní vojnových zločinov a z podporovania RUF bude legitímne odsúdený, predstavuje veľkú výzvu a šancu pre medzinárodné právo a medzinárodnú spravodlivosť ako takú. Išlo by vôbec o prvý prípad vyodenia zodpovednosti voči hlave afrického štátu. Pokiaľ sa SCSL podarí dotiahnuť proces do úspešného konca, nepochybne dôvera verejnosti voči nemu porastie. Takýto záver by posunul o krok dopredu nielen proces reconciliácie v Sierra Leone, ale aj odstraňovanie kultúry bezprávia prítomné v africkej spoločnosti.

VPLYV VÝSTUPOV MEDZINÁRODNÝCH TRIBUNÁLOV NA TRANSFORMÁCIU MEDZINÁRODNÉHO A DOMÁCEHO PRÁVA

V záujme efektívnej kooperácie a posilnenia ľudskoprávnej kultúry v spoločnosti došlo v oboch krajinách po formálnej stránke k čiastočnej reforme právneho systému, k prijatiu parciálnych zákonov a k ustanoveniu nových inštitúcií na ochranu ľudských práv. Revízie sa dotkli predovšetkým organizácie stíhania zločinov genocídy a zločinov proti ľudskosti, prijatia zákona o trestnom stíhaní, zákonov presadzujúcich zvýšenú ochranu práv detí a genderovú rovnosť. Len 23. marca 2008 prebehlo v Rwande hlasovanie o novom zákone smerujúcom k potlačeniu výskytu tzv. genocídnej ideológie.²⁷ Značný posun predstavuje aj klasifikácia trestu za vraždu s etnickým motívom na doživotné väzenie namiesto trestu smrti. Vláda Sierry Leone zase začiatkom roku 2008 prijala *Zákon o právach detí*, ktorý preberá medzinárodné štandardy čo do vekového vymedzenia, úpravy trestnej zodpovednosti, zákazu nútených manželstiev a povinných prác.

Na presadzovaní ľudskoprávnej problematiky do zákonných noriem, ale aj povedomia obyvateľstva sa podieľajú Národné komisie pre ľudské práva, kryté mandátom *Rozvojových programov OSN*, podávajúce pravidelné správy o stave ľudských práv a o potrebných úpravách. Pozitívom týchto komisií je, že vznikajú výlučne na národnom princípe, odzrkadľujú teda snahu samotných štátov priblížiť sa k medzinárodným ľudskoprávnym štandardom. V oboch krajinách bol taktiež zriadený úrad ombudsmana.

K prelínaniu medzinárodného a vnútroštátneho práva značne prispievajú aj workshopy a výcvikové programy organizované OSN a zahraničnými NGOs. Podľa štatistik USAID z 800 úradníkov zamestnaných na prefektúrach a tribunáloch pred vypuknutím genocídy ostalo v apríli 1994 len štyridsať. Samotná vláda vydala záznam o zredukovaní počtu sudcov zo 750 na 244 a z 89 prokurátorov na 14. O päť rokov neskôr sa vďaka medzinárodnej pomoci podarilo tieto počty niekoľkonásobne zvýšiť²⁸ (*Kimonyo, 2004, s. 57*).

Vplyv a prenos právnych pravidiel však neboli jednostranné – súdna prax Špeciálneho súdu pre Sierra Leone obohatila medzinárodné právo o vymedzenie či presnejšie definovanie niekoľkých skutkových podstatí zločinov, ktoré predtým rozoznávalo len obyčajové právo. Oba súdy výrazne prispeli k začleneniu stíhania sexuálneho násillia medzi zločiny podľa medzinárodného práva. ICTR (nadväzujúc na ICTY) v rozsudkoch rozpoznal zná-

silnenie ako jeden zo základných prvkov genocídy. SCSL neskôr rozšíril definíciu zločinov proti ľudskosti aj na vynútenú prostitúciu, nútené tehotenstvo a iné typy sexuálneho násillia. Tieto skutkové podstaty sa objavili napríklad v žalobách proti RUF, AFRC a Charlesovi Taylorovi (*Dougherty, 2004, s. 320*). Ďalším medzníkom, ktorý dosiahol Špeciálny súd pre Sierru Leone, bolo vznesenie obvinení z útokov proti humanitárnemu a peace-keepingovému personálu ako porušenie *Ženevských konvencií* a *Dodatkových protokolov*. Z hľadiska vnútroštátneho práva bolo dôležité stanovenie hranice trestnej zodpovednosti na 15 rokov²⁹ a definovanie zločinu regrutovania detských vojakov (*Statute of the Special Court for Sierra Leone, S. I., článok 4*). Vysporiadanie sa s problematikou detských vojakov predstavovalo mimoriadne citlivú tému, keďže viac ako polovica bojovníkov RUF bola tvorená deťmi od 7 do 14 rokov (*PRIDE, 2002, s. 8*). Prokurátor David Crane v novembri 2002 verejne prehlásil, že cieľom súdu nie je stíhať detských vojakov, ktorí sa v konečnom dôsledku sami stali obeťami vojny, ale osoby, ktoré ich prinútili páchať zločiny (*Special Court for Sierra Leone, 2002, s. 1*). V konečnom dôsledku, *Štatút SCSL* nepochybne prispel k explicitnej zmienke o zapájaní detí do ozbrojených konfliktov do *Opčného protokolu k Deklarácii práv dieťaťa*, ktorý bol prijatý v roku 2000.

* * *

Táto štúdia sa zaoberala partikulárnou sférou problematiky *peacebuildingu*, a to tranzitnou spravodlivosťou a jej vplyvom na reintegráciu a budovanie spoločenského vedomia. Stať priniesla komparatívnu štúdiu priebehu vymedzenej oblasti postkonfliktnej konsolidácie v kontexte Rwandy a Sierry Leone, ktoré v rôznej miere reflektovali potrebu kooperácie a koordinácie aktivít medzinárodných orgánov a domácich, lokálnych inštitútov. Jej hlavným cieľom, stanoveným v úvode, bolo pritom verifikovať hypotézu, podľa ktorej **„postkonfliktná rekonziliácia bola efektívnejšia v prípade Sierry Leone, kde sa na obnove spoločenského systému podieľali okrem externých autorít aj lokálne národné prvky a nové usporiadanie nebolo výlučne »oktrojované« medzinárodným spoločenstvom“**.

Štúdium jednotlivých vybraných determinantov potvrdilo úvodný predpoklad. Z hľadiska tranzitnej spravodlivosti vykázali lepšiu schopnosť etablovať sa súdne štruktúry existujúce v Sierru Leone. Meradlom úspešnosti sa tu pritom skôr ako kvantitatívne hľadisko uzatvorených a vyriešených prípadov stáva schopnosť národného právneho systému recipovať novo ustanovené pravidlá a stotožniť sa s nimi, prisúdiť im potrebnú mieru legitimacy. Hoci oba *ad hoc* tribunály dokázali prispieť k rozvoju medzinárodného práva presnejším definovaním nových skutkových podstatí zločinov (predovšetkým týkajúcich sa sexuálneho násillia, ktoré sa dostalo na zoznam základných prvkov genocídy), u ICTR absolútne zlyhal reverzný postup – teda jeho schopnosť sekundárne ovplyvňovať a modifikovať domáce vnútroštátne právo. V dôsledku absencie dôkladnej koordinácie hmotneprávnej a procesnej stránky činnosti tribunálu a miestnych súdov možno v Rwande namiesto žiadanej konsolidácie pozorovať vývoj akejsi dvojkoľajnej spravodlivosti.

Možno sa teda domnievať, že pre efektívnu tranzitnú spravodlivosť je nutná reforma vnútroštátneho súdneho aparátu, prebiehajúca súbežne s ustanovovaním medzinárodných tribunálov. Esenciálnou je tiež otvorenosť a transparentnosť procesu a interakcie s domácimi organizáciami, ktoré poskytujú externým odborníkom potrebné spojenie s miestnou kultúrou, tradíciami, spoločenskou štruktúrou a politickou minulosťou.

Hoci sa štúdia zoberala len komparáciou rekonziliácie v dvoch krajinách, a teda jej výsledky nie je možné automaticky generalizovať, v kontexte súčasného procesu evaluácie a hľadania vhodného „vzoru“ pre priebeh postkonfliktnej konsolidácie by prípad Sierry Leone mohol mať isté implikácie pre budúce aktivity medzinárodného spoločenstva. Je však dôležité zmieniť jeden moment: žiadna postkonfliktná asistancia nemôže byť úspešná, pokiaľ na jej priebehu nemá záujem aj domáca vláda. Tento bod veľmi jasne vystúpil pri analýze príčin neúspešného pôsobenia Medzinárodného tribunálu pre Rwandu. Snahy

o kooperáciu nemôžu byť v žiadnom prípade jednostranné a vychádzať len z pozície medzinárodného spoločenstva. „Kooperatívny model“ musí byť postavený na kompromisnom riešení rešpektu k národným, miestnym tradíciám, rovnako ako na rešpekte k základným medzinárodným zásadám a ochote prispôbiť im a modifikovať v súčinnosti s nimi vlastné domáce štruktúry.

Skratky a vysvetlivky

- AFRC** – Revolučná rada ozbrojených síl, obvinená z páchania zločinov v diamantových baniach a z vedúcej úlohy v útoku na hlavné mesto Sierry Leone Freetown v januári 1999, kedy padla vláda.
- Hutu, Tutsi** – dve etnické skupiny v rwandskej spoločnosti. Toto rozdelenie sa historicky viaže k belgickej koloniálnej nadvláde. Menšinoví Tutsi (Tutsiovia) predstavovali miestnu inteligenciu, do ktorej rúk bola zverená po osamostatnení správa krajiny. Hlboké rozdiely a početné konflikty medzi skupinami vyústili v roku 1994 do genocídy Hutu proti tutsijskému obyvateľstvu (*k tejto problematike podrobne: Bell-Fialkoff, 2003*).
- ICTR** – Medzinárodný tribunál pre Rwandu (International Tribunal for Rwanda).
- ICTY** – Medzinárodný tribunál pre bývalú Juhosláviu (International Tribunal for Former Yugoslavia).
- NGO** – nevládna organizácia.
- RPF** – Rwanská vlastenecká fronta, ktorá združovala odboj Tutsi.
- RUF** – Jednotná revolučná fronta, vzbúrenecká armáda bojujúca proti vládnym jednotkám v Sierr Leone v rokoch 1991–2002. Podporovala libérijského prezidenta Charlesa Taylora.
- SCSL** – Špeciálny súd pre Sierru Leone.
- SLTRC** – Komisia pravdy a uzmierenia pre Sierru Leone.
- TRC** – Komisia pravdy a uzmierenia (Truth and Reconciliation Commission).

¹ Najčastejšie zmieňovaným je v tomto zmysle rozsudok Interamerického súdu pre ľudské práva z roku 1988 Velásquez Rodríguez v. Honduras, v ktorom súd priznal štátom povinnosť zaistiť prevenciu vzniku porušení ľudských práv, vyšetrovanie ich priebehu a sankcie a reparácie v prípade ich výskytu. Toto rozhodnutie bolo neskôr potvrdené aj judikatúrou Európskeho súdu pre ľudské práva (Bickford, 2004, s. 1046).

² Z holistického prístupu vychádza aj táto komparatívna štúdia.

³ Nemalú úlohu pri úvahách o medzinárodnej účasti na postkonfliktnej asistencii zohral extrémny tlak médií a tzv. rétorika hanby.

⁴ Genocída v Rwande bola výsledkom dlhoročnej špirály nedôvery a násilnosti medzi Hutu a Tutsi populáciou. Bez ohľadu na to, či boli rozdielnosti a nenávisť medzi dvoma etnikami vyvolané umelo alebo nie, rekongiliácia, odpustenie a obnovenie spolužitia nemohli zabezpečiť domáce inštitúty, ktoré sa na páchaných násilnostiach zúčastnili (*k tejto problematike podrobne: Bell-Fialkoff, 2003*).

⁵ Juhoafrická Komisia pravdy a uzmierenia (TRC) je založená na princípe ubuntu – ľudskosti a solidarity. Zahajovanie pojednávania TRC, vedenej Desmondom Tutu, výrazne pripomínalo posvätný náboženský obrad, pri ktorom sa prednášali modlitby, spievali chorály a pálili sviečky na pamiatku obetí. V samotnej ústave JAR je zakotvený princíp, ktorý odkazuje na „potrebu porozumenia, ale nie odplaty, reparácie, ale nie odvety, potreby ubuntu, ale nie prenasledovania“ (Ansoms, 2005).

⁶ Približne 56,4 % obyvateľov Rwandy sa hlási ku rímskokatolíckemu vierovyznaniu, ďalších 26 % predstavujú protestanti (International Religious Nations Report, 2008).

⁷ Tieto obavy sa napokon ukázali oprávnené. V apríli 1998 sa asi 10 000 Rwandanov zhromaždilo na futbalovom ihrisku Tapis Rouge, kde sledovali prvú verejnú popravu osôb obvinených z genocídy. Z 22 obvinených nik nepatril medzi lídrov zločinov. Obhajcovia ochrany ľudských práv zbytočne protestovali, že celá kauza hlboko zaostávala za medzinárodnými štandardmi spravodlivého procesu (Gobodo-Madikizela, 2008).

⁸ Šlo o rebelantskú partizánsku skupinu, kontrolujúcu čierny obchod s diamantmi a podporovanú susednou Libériou.

⁹ Prezident Ahmad Tejan Kabbah sa v liste odvolával na skutočnosť, že amnestie vychádzali z dohody medzi vládou Sierry Leone a RUF o ukončení násillia, ktorú však RUF nerešpektovala. Definitívne bola otázka ich platnosti vyriešená súhlasom vlády s podnetom OSN, podľa ktorého sa amnestie vylúčili vo všetkých prípadoch, ktoré spadali pod vecnú príslušnosť SCSL (Knowles, 2006, s. 391).

- ¹⁰ Prvého prokurátora – Davida Cranea – určila Bezpečnostná rada OSN, zatiaľ čo jeho zástupca – dnešný hlavný prokurátor Reskond de Silva – bol vybraný vládou Sierry Leone po konzultácii s Bezpečnostnou radou. Nie je bez zaujímavosti, že pri výbere sudcov vláda symbolicky navrhla medzinárodného sudcu Robertsona (Woodhouse, 2007, s. 1063).
- ¹¹ U SCSL platí táto povinnosť len pre národné sudy Sierry Leone.
- ¹² Zásada *non bis in idem*, teda „nie dvakrát v jednej veci“, predstavuje v procesnom práve prekážku zahájenia konania vo veci už rozhodnutej súdnym orgánom. Zásada *ius de non evocando* znamená a obžalovaní nedostali právnych zástupcov (k tejto problematike podrobne: Rwanda to Execute Two Hutu, 1997, s. 6).
- ¹³ Na dvanásťmiestnom zozname pripojenom k Štatútu SCSL ako návrh osôb, ktoré má SCSL stíhať, sa nachádzajú aj vrchní velitelia a prominentní kabinetní ministri, členovia Občianskych obranných síl (CDF) a Revolučnej rady ozbrojených síl (AFRC). Konkrétne šlo o bývalého ministra vnútra Hinga Normana, Moína Fofana (údajný veliteľ vojny), Alieu Kondewa (údajný hlavný iniciátor), z RUF to boli Issa Hassan Sesay, Morris Kallon, Augustine Gbao a z AFRC Alex Tamba Brima, Brima Bazzy Kamara, Santigie Borbor Kanu (Dougherty, 2004, s. 312).
- ¹⁴ Ustanovujúci zákon o organizácii stíhania žalôb proti zločinom genocídy a zločinom proti ľudskosti spáchaným od 1. októbra 1990.
- ¹⁵ Dňa 3. januára 1997 boli napríklad odsúdení k trestu smrti dvaja príslušníci Hutu obžalovaní zo spáchania zločinov prvej kategórie (t. j. organizovanie genocídy, respektíve ťažké, brutálne zločiny proti ľudskosti, sexuálne násilie). Proces, v ktorom došlo k vysloveniu verdiktu, bol skrátene a obžalovaní nedostali právnych zástupcov (k tejto problematike podrobne: Rwanda to Execute Two Hutu, 1997, s. 6).
- ¹⁶ Najvyšším trestom pred ICTR je doživotné väzenie (Statute of the Tribunal, S. 1., článok 23).
- ¹⁷ Za 10 rokov od uplynutia genocídy bolo pred národné sudy postavených približne 6500 osôb obvinených z genocídy a zločinov proti ľudskosti, pričom ďalších 85 000 (približne desatina dospelého Hutu populácie) čakala vo väzbe. Za rovnaké obdobie sa ICTR podarilo vydať 23 rozsudkov (Graybill, 2004, s. 1126).
- ¹⁸ Systém tribunálov gacaca existoval aj v deväťdesiatych rokoch minulého storočia, až do vypuknutia genocídy, ale pod vplyvom západnej kultúry stratil vplyv a predošlé postavenie, bol využívaný len na miestnej úrovni k urovnávaniu drobných prípadov – rodinné spory, krádeže dobytky, narušovanie a obmedzovanie vlastníckych a dedičských práv (The Norwegian Helsinki Committee Report, 2002, s. 2–6).
- ¹⁹ Na rozdiel od Komisie pravdy a uzmiernenia v JAR gacaca neuznávajú udeľovanie amnestií (kvôli veľkej krutosti zločinov to ani nie je možné), v prípade priznania sa sú však obvineným tresty výrazne zmierňované (Gibson, 2004).
- ²⁰ Prístup verejnosti k SCSL má však stanovené veľmi jasné limity. Z bezpečnostných dôvodov je mnoho pojednávanií uzatvorených. V médiách a v rádiu sa objavujú záznamy len z tých procesov, ktoré prebiehali verejne (Knowles, 2006, s. 396).
- ²¹ Nie je bez zaujímavosti, že keď v roku 1996 Mahmood Mamdani navštívil Kigali a požiadal o stretnutie s niektorým z miestnych učiteľov dejepisu, jeho prosbu zamietli s vysvetlením, že dejiny už v škole neučia, pretože nebolo možné dosiahnuť dohodu o tom, ako by sa vlastne mali učiť (Graybill, 2004, s. 1123).
- ²² Stovec a Weinstein tento prístup podrobujú kritike. Trestné tribunály zaoberajúce sa masovými zločinmi sú nevyhnutne limitované svojou symbolickou úlohou: len pár vojnových zločincov stojí pred omnoho väčšou skupinou vinných. Tribunály nevolajú na zodpovednosť tých, ktorí – vedení davovým syndrómom či solidaritou – participovali na okraj, rabovali, vysmievali sa, profitovali na nešťastí vlastných susedov, a ani tých, ktorí neurobili nič na ich obranu. To, čo je s obľubou označované ako individuálna spravodlivosť, sa de facto stáva kolektívnou nevinou (Stovec – Weinstein /2006/, citované podľa Katshung, 2006, s.14).
- ²³ Verejnoprávna televízia v Rwande spustila vysielanie v roku 1992. Hoci sa vyznačovala výraznou mierou nezávislosti, jej úloha bola minimalizovaná skutočnosťou, že televízne prijímače vlastnili v krajine len príslušníci najvyššej spoločenskej vrstvy. Krátko po ukončení genocídy boli média zdiskreditované aktivitami najrozšírenejšej rádiodostupnej stanice Radio Tele Libre Mille Collines (RTL) a novinár Kangura, ktoré aktívne šířili protitutsijskú propagandu. V decembri 2003 vyniesol ICTR rozsudky voči Ferdinandovi Nahimanaovi (zakladateľ RTL) a Hassanovi Ngezemu (editor Kandury), ktorých odsúdil na doživotné väzenie. Išlo vôbec o prvý podobný trest voči novinárom od povojnového Norimberského procesu. Tieto udalosti umožnili prezidentovi Paulu Kagamemu zaviesť relatívne prísne zákony obmedzujúce slobodu médií; potlačanie genocídnej propagandy bolo často zneužívané aj voči nezávislým médiám kritizujúcim vládnu politiku – známy je prípad zastavenia licencie týždenníku Umuseso v roku 2004. Naproti tomu bola však napríklad v roku 2003 obnovená licencia stanici BBC. V súčasnosti v Rwande existuje jedna štátna televízia, štvoro novin a sedem rozhlasových staníc, najrozšírenejšia z nich má 70 percentné pokrytie (bližšie k tejto problematike: Media research in crisis area. Stanhope Centre, 2007, <http://www.stanhopecentre.org/training/EA/Rwanda.doc> /prístup: 27. 1. 2009/).
- ²⁴ Neslávne známym sa stal prípad troch sudcov, ktorí sa nahlas rozosmiali počas výpovede obeť znásilnenia. Táto udalosť mala za následok prerušenie spolupráce medzi ICTR a Ibukou, organizáciou reprezentujúcou obeť genocídy (The Norwegian Helsinki Committee Report, 2002, s. 13).
- ²⁵ Organizácia úzko spolupracuje s Komisiou pravdy a uzmiernenia pre Sierru Leone.
- ²⁶ Rozhlasové stanice v Sierr Leone pravidelne prinášajú skrátene záznamy a prehľady verejných pojednávanií na SCSL a SLTRC.

- ²⁷ Hoci rwandská vláda odôvodnila prijatie zákona zvýšeným výskytom propagandistických symbolov, hesiel a násilného, etnicky motivovaného správania mládeže na školách, nevládne organizácie jej tento krok vyčítajú ako zásterku represii a potlačovania práv opozičných skupín a vládnych kritikov.
- ²⁸ Podľa správy LDGL pracovalo v Rwande v decembri 1999 už 841 domácich sudcov.
- ²⁹ Ponímanie plnoletosti sa v tradičnej spoločnosti Sierre Leone výrazne odlišuje od medzinárodného prístupu. Vek hrá pri určovaní dospelosti minimálnu úlohu, dôležitejšími faktormi sú preukázanie zrelosti, zodpovednosti a získanie rešpektu medzi svojimi vrstovníkmi, pričom podľa zvykového práva môže byť trestná zodpovednosť voči ním uplatnená už od siedmich rokov (Chazan, 1988, s. 76).

Literatúra

- A/49/508, S/1994/1157 (1994). Situation of human rights in Rwanda, Note by the Secretary-General, 13. October 1994.
- Adebajo, Adekeye (2006): Towards A New Pax Africana: Building Peace in West Africa. Building Sustainable Peace, September 2006. African Studies Quarterly, 2006.
- Amnesty International Report (2007): The State of the World's Human Rights. Rwanda, 2007. Amnesty International, 2007, <http://thereport.amnesty.org/eng/Regions/Africa/Rwanda>
- Ansoms, An (2005): Resurrection After Civil War and Genocide: Growth, Poverty and Inequality in Post-conflict Rwanda. European Journal of Development Research, Vol. 17 (September 2005), No. 3, s. 495–508.
- Bell-Fialkoff, Andrew (2003): Etnické čistky. Praha: Práh, 2003.
- Bellamy, Alex J. – Griffin, Stuart – Williams, Paul (2004): Understanding peacekeeping. Cambridge: Polity Press, 2004.
- Bello, Walden (2006): The Rise of the Relief-and-Reconstruction Complex. Journal of International Affairs, Vol. 59 (Spring/Summer 2006), No. 2, s. 281–296.
- Betts, Alexander (2005): Should Approaches to Post-Conflict Justice and Reconciliation be Determined Globally, Nationally or Locally? European Journal of Development Research, Vol. 17 (December 2005), No. 4, s. 735–752.
- Biscoford, Louis (2004): Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity. Vol. 3. Macmillan Reference USA, 2004, s. 1045–1047.
- Bloomfield, Kenneth (2004): Towards a Post-Conflict Society. Child Care in Practice, Vol. 10 (April 2004), No. 2, s. 83–85.
- Campaign for Good Governance (2002): Opinion Poll Report on the TRC and Special Court, 2002, <http://www.slccg.org/opinionpoll.pdf>
- Crocker, David (1998): Transitional Justice and International Civil Society: Towards a Normative Framework. Constellations, Vol. 5 (December 1998), No. 4, s. 492–517.
- Crocker, David A. (2000): Truth Commissions, Transitional Justice, and Civil Society. In: Rotberg, Robert I. – Thompson, Dennis (eds.): Truth v. Justice: The Morality of Truth Commissions. Princeton: Princeton University Press, 2000, s. 99–121.
- Del Ponte, Carla (2001): ICTR Press Conference. Arusha, 6 December 2001, <http://69.94.11.53/ENGLISH/speeches/delpontepressconf021201.htm>
- Dougherty, Beth K. (2004): Right-sizing International Criminal Justice: the Hybrid Experiment at the Special Court for Sierra Leone. International Affairs, Vol. 80 (March 2004), No. 2, s. 311–328.
- Dwyer, Susan (2003): Reconciliation for Realists. In: Prager, Carol – Govier, Trudy (eds.): Dilemmas of Reconciliation: Cases and Concepts. Waterloo: Wilfred Laurier University Press, 2003, s. 90–126.
- Dyzenhaus, David (2000): Justifying the Truth and Reconciliation Commission. The Journal of Political Philosophy, Vol. 8 (November 2000), No. 4, s. 470–496.
- Freemantle, Tony (1996): CRYING FOR JUSTICE: Truth commissions try to put the past to rest. Houston Chronicles, 17. 11. 1996, <http://www.chron.com/content/interactive/special/humanrights/rwanda/newcommission.html>
- Gabisirege, Simon – Babalola, Stella (2001): Perceptions About the Gacaca Law in Rwanda: Evidence from Multi-Method Study. Special Publication, No. 19. Baltimore: Johns Hopkins University, 2001.
- Gibson, James L. (2004): Truth, Reconciliation, and the Creation of a Human Rights Culture in South Africa. Law & Society Review, Vol. 38 (January 2004), No. 1, s. 5–40.
- Gienanth, Tobias von – Hansen, Wibke (2006): International Seminar: Post-Conflict Peacebuilding and National Ownership – Lessons from the Sierra Leone Peace Process. Peacekeeping Training Centre, February 2006.
- Global Policy (2000): UN Confirms Secret Probe of Tutsi War Crimes. National Post, 15 December 2000, <http://www.globalpolicy.org/wldcourt/tribunal/001215rw.htm>
- Gobodo-Madikizela, Pumla (2008): Trauma, forgiveness and the witnessing dance: making public spaces intimate. Journal of Analytical Psychology, Vol. 53 (2008), No. 2, s. 169–188.
- Graybill, Lyn S. (2004): Pardon, Punishment and Amnesty: Three African Post-Conflict Methods. Third World Quarterly, Vol. 25 (September 2004), No. 6, s. 1117–1130.
- Heyns, Christof – Stefiszyn, Karen (eds., 2006): Human rights, peace and justice in Africa: A reader. Cape Town: Pretoria University Law Press, 2006.
- Human Rights First (2003): Wanted by the Sierra Leone Special Court: Ghana fails to arrest Charles Taylor. Human Rights First, 6 June 2003, http://www.humanrightsfirst.org/international_justice/w_context/w_cont_08.htm

- Chazan, Naomi (1988): *Politics and society in contemporary Africa*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1998.
- ICTR-96-15-T (1997). Kanyabashi, Decision on the defense motion on jurisdiction, 16 June 1997.
- International Religious Nations Report (2008). Contryreports.org, 2008, <http://www.Contryreports.org/people/Religion.aspx?contryid=203&contryname=Rwanda>
- IRIN (2006): In-Depth: Justice for Lawless World? Rights and reconciliation in a new era of international law. RWANDA: Neither forget nor forgive: Justice in Rwanda, July 2006. IRIN, 2006, <http://www.irinnews.org/InDepthMain.aspx?InDepthId=7&ReportId=34674>
- Jeong, Ho-Won (2005): *Peacebuilding in post-conflict societies: strategy and process*. Boulder: Colo., L. Rienner, 2005.
- Jones, John R. W. D. (2003): *International criminal practise: the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, the International Criminal Tribunal for Rwanda, the International Criminal Court, the Special Court for Sierra Leone, the East Timor Special Panel for Seious Crimes, war crimes prosecutions in Kosovo*. Ardsley: Transnational Publishers, 2003.
- Katschung, Joseph Yav (2006): Prosecution of Grave Violations of Human Rights in Light of Challenges of National Courts and the International Criminal Court. *Human Rights Review*, Vol. 7 (April 2006), No. 3, s. 5–25.
- Kimonyo, Jean-Paul (2004): *Supporting the Post-genocidal Transition in Rwanda*. Hague: Netherlands Institute of International Relations, 2004.
- Knowles, Phoebe (2006): The Power to Prosecute: the Special Court for Sierra Leone from a Defence Perspective. *International Criminal Law Review*, Vol. 6 (September 2006), No. 3, s. 387–417.
- Kritz, Neil J. (ed., 1995): *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon With Former Regimes*. Vol. II: Country Studies. Washington: USIP, 1995.
- Lederach, John Paul (1997): *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 1997.
- Lomé Peace Agreement, 7. 7. 1999, http://www.usip.org/library/pa/sl/sierra_leone_07071999.htm#6
- Meyerstein, Ariel (2007 a): Between Law and Culture: Rwanda's gacaca and postcolonial legality. *Law and Social Inquiry*, Vol. 32 (Spring 2007), No. 2, s. 467–508.
- Meyerstein, Ariel (2007 b): Transitional justice and post-conflict Israel/Palestine: Assessing the applicability of the truth commission paradigm. *Case Western Reserve Journal of International Law*, Vol. 38 (2007), No. 2, s. 281–361.
- Oduro, Franklin (2007): What do we understand by reconciliation? African Transitional Justice Research Network, 23 March 2007, s. 1–35.
- Popoff, Evo (2001): Inconsistency and impunity in international human right law: Can the international criminal court solve the problems raised by the Rwanda and Augusto Pinochet cases. *George Washington International Law Review*, January 2001.
- PRIDE (2002): Ex-Combatant View of the Truth and Reconciliation Commission and the Special Court in Sierra Leone. PRIDE, 12 September 2002, <http://www.ictj.org/images/content/0/9/090.pdf>
- Rwanda to Execute Two Hutu (1997). *N. Y. Times*, January 4, 1997.
- SCSL-04-14-P-102 (2004). Decision on Preliminary Motion on Lack of jurisdiction: Illegal Delegation of jurisdiction by Sierra Leone, 25 May 2004.
- Schabas, William (2006): *The UN international criminal Tribunals: the former Yugoslavia, Rwanda and Sierra Leone*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Special Court Agreement Act (2002). Supplement to the Sierra Leone Gazette, Vol. CXXX (7 March 2002), No. II, <http://www.specialcourt.org/documents/SpecialCourtAct.html>
- Special Court for Sierra Leone (2002): Special Court Prosecutor Says He Will Not Prosecute Children. Special Court for Sierra Leone – Public Affairs Office (PAO), 2 November 2002, <http://www.sc-sl.org/LinkClick.aspx?fileticket=XRwCUe%2baVhw%3d&tabid=196>
- Statute of the Special Cout for Sierra Leone (S. 1.), [Štatút SCSL], <http://www.sc-sl.org/Documents/scsl-statute.html>
- Statute of the Tribunal (S. 1.), [Štatút ICTR], <http://www.un.org/ict/statute.html>
- Šturma, Pavel (2002): *Mezinárodní trestní soud a stíhání zločinů podle mezinárodního práva*. Praha: Univerzita Karlova, 2002.
- The Final Report of the Truth & Reconciliation Commission of Sierra Leone (2009). *Sierra Leone Truth & Reconciliation Commission*, 30. 1. 2009, <http://www.trcsierraleone.org/drwebsite/publish/index.shtml>
- The Norwegian Helsinki Committee Report II/2002: Prosecuting Genocide in Rwanda – The Gacaca System and the International Criminal Tribunal for Rwanda, 2002, <http://www.nho.no.rapporter/landrapporter>
- UN DOC S-1994-1115 (1994). Letter from permanent representative of Rwanda to UN, 28 September 1994.
- UN DOC, S/2000/786 (2000). Council Asks Secretary-General, Sierra Leone to Negotiate Agreement for Creation of Independent Special Court, 14 August 2000.
- UN Doc. S/2000/915 (2000). Report of the secretary-General on the Establishment of a Special Court for Sierra Leone, 4 October 2000.
- UN Doc. S/RES/955 (1994). UN Resolution on the Establishment of the International Tribunal for Rwanda, 8 November 1994.
- Woodhouse, Tom (2007): Cosmopolitan peacekeeping and peacebuilding in Sierra Leone: what can Africa contribute? *International Affairs*, Vol. 83 (2007), No. 6, s. 1055–1070.

Poznámka

1) Autorka state ďakuje trom anonymným recenzentom, poverenému šéfredaktorovi Mezinárodních vztahů Vítovi Benešovi a Ivovi Pospíšilovi za metodologické rady a cenné podněty při jej psaní.

2) Táto stať vychádza z prepracovanej bakalárskej práce obhájenej na Katedře mezinárodních vztahů a evropských studií Fakulty sociálních studií v júní 2008.